

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ EMAL SEKTÖRÜNDA İNVESTİSİYALARIN SİSTEMLİ TƏHLİLİ

İxtisas: 5312.01 - “Sahə iqtisadiyyatı”

Elm sahəsi: 53 – İqtisadiyyat

İddiaçı: **Vüsal Şahin oğlu Nəzərov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2025

Dissertasiya işi Odlar Yurdu Universitetinin “İqtisadiyyat və iqtisadi münasibətlər” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşad Yaqub oğlu Məmmədov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Fizuli Əziz oğlu Məmmədov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elnarə Robert qızı Səmədova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Allahyar Niyaz oğlu Muradov

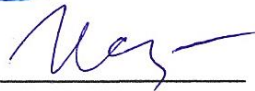
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AR Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri

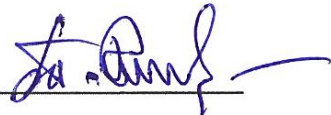

iqtisad elmləri doktoru, professor
Nazim Müzəffərli (İmanov)

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Sevda Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ölkənin emal sənayesinə qoyulan investisiyaların təhlilinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların cəlb edicilik səviyyəsidir. Elmi ədəbiyyatda investisiya cəlbediciliyi dedikdə, adətən, müəyyən obyektin investisiya mühiti, onun investisiya infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi, dövlət dəstəyinin səviyyəsi, inzibati imkanların mövcudluğunun əhəmiyyəti, maneələr və investisiya riskləri, əlavə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi potensialı, habelə bu obyektin reyting mövqeyinin və rəqabət qabiliyyətinin təhlili və perspektivləri baxımından ümumi xüsusiyyətləri başa düşülür. Cari dövrdə emal sənayesinin investisiya cəlbediciliyinə və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi prosesinə müsbət təsir göstərən faktorlara bir sıra göstəricilər vasitəsilə baxmaq olar. Müasir dövrdə 4-cü Sənaye İnqilabının yeni texnologiyaları və innovasiyaları, eyni zamanda 6-cı texnoloji quruluşun başlangıcı nöqtəyi-nəzərindən tədqiqat sahəsinə təsir edən texnologiyalar və innovasiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın tədqiqat mövzusunun aktuallığının səciyyələndirilməsi zamanı dünya iqtisadiyyatının vəziyyətini, yəni bütün ölkələrin yaşadığı global resurs böhranı qeyd etmək lazımdır. Belə ki, böhran dövrləri xarici bazarlarda maliyyə resurslarının qıtlığına səbəb olur. Belə hadisələrin təbii prosesi xarici investisiyaların azalmasını sərtləşdirir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin emal sənayesində enerjiyə qənaət edən texnologiyalara keçid prosesi şəraitdə də investisiyaların cəlbedilməsi məsələsi bütün ölkələr o cümlədən Azərbaycan üçün həmişəkindən daha aktualdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi hesab edilən emal sənayesinin və onun ayrı-ayrı alt sahələrinin əsaslı şəkildə modernləşdirilməsi və şaxələndirilməsi, texniki-texnoloji durumunun, innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsi, dəyər zənciri prinsipinə üstünlük verilməsinin vacibliyi, onların həyata keçirilməsi üçün birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi hesabına məqsədli layihələrdən geniş istifadə edilməsinin zəruriliyi, həmçinin xarici investisiyaların mütləq hissəsinin neft-qaz sektoruna yönəldilməsi və

ölkə iqtisadiyyatının hələ də karbohidrogenlərin ixracından asılı olması, bir çox emal məhsullarının xammal kimi ixracının davam etdirilməsi, həmin məhsulların son istehlak həddinə çatdırılması üçün böyük həcmdə investisiyanı tələb etməsinin zəruriliyi və ölkəmizin emal sənayesinə daxil olan qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların 90%-dən çoxunun daxili təyinatlı investisiyaları təşkil olunması tədqiqat mövzusunun aktualıdır.

Bununla yanaşı, 44 günlük 2-ci Qarabağ müharibəsi və 2023-cü ildə baş tutan antiterror əməliyyatından sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərin 20 faizində bərpa işləri aparılır, yeni sənaye müəssisələri və yollar tikilir, infrastruktur bərpa olunur və yenidən formalaşdırılır. Bütün bunlar isə böyük məbləğdə investisiyaların cəlb edilməsini tələb edir.

Digər tərəfdən investisiya tədqiqatları sahəsində Azərbaycan və xarici alimlərin çoxsayda elmi işlərinin olmasına baxmayaraq, investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı həll edilməmiş problemlər mövcuddur və emal sənayesinin maliyyələşdirilməsinin bir çox problemlərinin dəqiq həlli yoxdur. İnteraksiyaların cəlb edilməsinin sistemli təhlilində yeni texnologiyalardan istifadə üzrə tədqiqatlar sahəsində elmi işlərin kifayət qədər olmaması tədqiqat mövzusunun aktuallığını artırır.

Tədqiq edilən mövzuya dair son illər dərc edilən iqtisadi ədəbiyyatlarda investisiyaların mahiyyəti, funksiyaları və təsnifatlarının araşdırılması, sənaye sahələrinə daxili və xarici investisiyaların, kreditlərin cəlb edilməsi, onlardan mikro və makro səviyyədə istifadəsi, qiymətləndirilməsi, səmərəli istifadə edilməsi, təşviqi, eləcə də investisiya prosesinə sistemli yanaşma, qeyri neft-qaz sektoruna yerli, özəl və xarici investisiyaların cəlb edilməsi hesabına rəqabətli dəyər zəncirinin formalaşdırılması, müasir infrastrukturun yaradılması aspektlərinə Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən: Ə.Nuriyev, T.Hüseynov, T.Əliyev, E.Məmmədov, F.Məmmədov, T.Əhmədov, A. Muradov, S.Əliyeva, T.Kərimova, E.Səmədova, A.Səfərov, N.Sabiroğlu, F.Zeynalov xarici ölkə alimlərindən: A.Asaul, O.F.Blatskiy, İ.Blank, İ.Blauberq, O.Boqatyereva, O.Vovçak, L.Dedkovskaya, İ.Droqobitski, G.Kleiner, N.Kraus, V.Kuzmin, E.Latyagina, T.Mayorova, N.Marenkov, S.Repin,

D.Petuşenko və başqalarının əsərlərində yer verilmiş və bir sıra önəmli yanaşmalar və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Həmin tədqiqatçıların əsərlərində göstərilən müddəaların əhəmiyyətini azaltmadan onu qeyd etmək lazım gəlir ki, yerli və xarici müəlliflərin əsərlərində böhran dövrlərində 4-cü sənaye inqilabının yeni innovasiyalarından istifadə etməklə investisiyaların necə cəlb edilməsi sualına praktiki olaraq yekdil cavab yoxdur. Sənayeyə sərmayələrin cəlb edilməsi ilə bağlı qərarların böhranı göz qabağındadır, çünki, inkişaf etmiş ölkələr son on ildə investisiya qıtlığı yaşayırlar və məhz 2007-2008-ci illərin qlobal maliyyə böhranından sonra sözügedən ölkələr bu problemi məşhur kəmiyyət inyeksiyaları adlandırılan pul emissiyası ilə həll etməyə başladılar. Kəmiyyət yumşaldıcısı proqramları inkişaf etmiş ölkələrin demək olar ki, bütün mərkəzi bankları tərəfindən istifadə olunur. Digər tərəfdən, COVID-19 pandemiyası zamanı iqtisadiyyatın stimullaşdırılması (kəmiyyət inyeksiyası 2.0) və onların effektivliyi hələ də ciddi müzakirə mövzudur. Görünür həmin faktlar və fəsadlar nəzərə alınaraq ölkə Prezidentinin müvafiq sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyasında qarşıdakı onillik müddətdə ölkəyə yüksək texnologiya və bilik gətirən, makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin edə bilən birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələsi qlobal meyl və çağırış kimi formalaşdırılmışdır¹. Bütün bu faktlar dominant iqtisadi nəzəriyyənin - monetarizmin - maliyyə resurslarının çatışmazlığı problemini mövcud alətlərlə həll etmək iqtidarında olmadığını və əməli sənayesinə investisiyaların cəlb edilməsi probleminin prinsipcə yeni mövqedən tədqiqatın zəruriliyini göstərir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycanın əməli sənayesi çıxış edir. Tədqiqatın predmeti isə Azərbaycan iqtisadiyyatının əməli sənayesinə birbaşa daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin təşkilatı-iqtisadi mexanizminin sistemli yanaşma əsasında təkmilləşdirilməsi aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sistemli

---

¹ Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası, s.10.

Url:https://static.president.az/upload/Files/2022/07/22/5478ed13955fb35f0715325d7f76a8ea_3699216.pdf

təhlildən istifadə etməklə investisiyaların təhlili yolları və metodları ilə bağlı problemlərin müəyyən edilməsi, yeni innovasiyalar və mövcud texnologiyalardan istifadə etməklə Azərbaycanın emal sənayesinə investisiyaların cəlb edilməsinin gücləndirilməsi üzrə metodiki və əməli xarakterli təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- İqtisadiyyata investisiya cəlb edilməsinə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatların öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında onun mahiyyəti, növləri, funksiyaların iqtisadi inkişafın müasir mərhələsinin tələblərinə uyğun nəzəri-metodoloji əsaslarını şərh etmək;
- İnteraksiyaların emal sənayesinə cəlb edilməsi üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və onların Azərbaycan realıqlarında istifadəsi imkanlarını formalaşdırmaq;
- Çoxillik statistik məlumatlar əsasında emal sektorunun investisiya təminatının mövcud vəziyyətini təhlil etmək və müvafiq ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq;
- Müasir ekonometrik modellər və proqram zərfindən istifadə etməklə emal sektoruna yatırılan investisiyalardan istifadəni qiymətləndirmək;
- Sistemli yanaşma əsasında emal sektoruna yönəldilən investisiyaların səmərəliliyini qiymətləndirmək;
- Tədqiq edilən sənaye sektorunda investisiyaların makroiqtisadi mühitə təsirini modelləşdirmək;
- Veksellerin və blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi əsasında investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi və investisiyaların sistemli artımının stimullaşdırılması üzrə tövsiyələri işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya tədqiqatını həyata keçirmək üçün investisiya fəaliyyətinin öyrənilməsinə sistemli yanaşma tətbiq edilmiş, sintez, kompleks iqtisadi və maliyyə təhlili, qruplaşdırma, korrelyasiya-reqressiya üsulları, investisiyaların səmərəliliyinin amillər üzrə qiymətləndirilməsi metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İnvestisiya prosesini ayrıca sistem kimi, həmçinin iqtisadi sistemin daha ümumi səviyyəli altsistemi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır;
2. Beynəlxalq təcrübədə investisiya cəlb edilməsi üzrə mexanizmlərdən emal sənayesində isitafadə edilməsi sahənin texniki-texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan vermiş olacaqdır;
3. Sistemli və müqayisəli təhlil, vizuallaşdırma metodlarından, çox illik statistik məlumatlardan istifadə etməklə Azərbaycanın emal sektorunun investisiya cəlb ediciliyi dinamikasının nisbi ölçüləri əsasında eyni inkişaf dinamikasına malik emal sənayesi sahələri qruplaşdırılmış və qruplaşdırma nəticəsində yüksək gəlirliyə sahib sahələr müəyyən edilmişdir;
4. Emal sənayesi iqtisadiyyatının istehsal səmərəliliyinin dinamikası, emal sənayesi məhsullarının inkişaf nəticələrinin göstəricilərindən xətti asılılığı qiymətləndirilmiş və səmərəli emal sahələri müəyyən edilmişdir;
5. Emal sənayesinə investisiyaların yatırımının əsas makroiqtisadi amillərdən asılılığının kompleks qiymətləndirilməsi effektiv hesab edilmişdir;
6. Emal sənayesinin dayanıqlı inkişafını təmin etmək, onun innovasiya aktivliyini yüksəltmək, istehsalın şaxələndirilməsi hesabına idxalı əvəz edən geniş çeşidli məhsulların istehsalını reallaşdırmaq, xammal kimi ixrac edilən kimya, neft-kimya, əlvan metallar və digərlərinin dəyər zənciri prinsipi ilə dərin emalını həyata keçirmək, həmin və digər zəruri istiqamətlər üzrə məqsədli layihələrin icrasına nail olmaq məqsədilə sahəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilmə prosesinin intensivləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır;
7. Yeni investisiya cəlb etmə mexanizmi kimi veksellərin köməkçi investisiya aləti kimi tətbiqi üçün struktur sxemin işlənilməsinin vacibliyi ön plana çəkilmiş və ondan istifadə edilməsi emal sənayesinin inkişafının təşviqinə imkan vermiş olacaqdır;

8. Müasir iqtisadiyyatda blokçeyn texnologiyasının iqtisadi proseslərin keyfiyyətinə və sistemli artımın stimullaşdırılmasına tətbiqi təklif edilmişdir. Sürətli iqtisadi inkişaf, qloballaşma və yeni investisiya mənbələrinin axtarışı şəraitində blokçeyn texnologiyası cəmiyyətin rəqəmsallaşmasının və emal sənayesinə investisiya yatırımı üçün yeni maliyyə alətlərinin yaradılmasının vacib vasitəsi kimi görünür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Son onilliklərin statistik məlumatları əsasında Azərbaycanın emal sektorunda sənaye sahələrinin investisiya cəlbediciliyinin sistemli təhlili əsasında eyni inkişaf dinamikasına malik sənaye qrupları müəyyən edilmişdir [9, s.72].
- Emal sənayesi istehsalının bu sahələrə qoyulan investisiyalardan əsas asılılıqları və investisiya qoyuluşunun sahələr üzrə müddətləri müəyyən olunmuşdur [9, s.73].
- Riyazi-statistik metodla, müasir proqram zərfindən istifadə etməklə emal sənayesi məhsullarının, onun inkişafının nəticələrinin göstəricilərindən xətti asılılığı qiymətləndirilmişdir [3, s.48].
- Emal sənayesinə investisiyaların əsas makro iqtisadi amillərdən asılılığının mövcudluğu müəyyən edilmişdir [9, s.76].
- Emal müəssisələri üçün investisiyaların cəlb edilməsinin yeni mexanizmi, eləcə də yardımçı investisiya aləti kimi veksellərin tətbiqinin blok-sxemi təklif olunmuşdur [5, s.68].
- Sürətli iqtisadi inkişafın və yeni investisiya mənbələrinin axtarışı şəraitində blokçeyn texnologiyasının yeni maliyyə alətlərinin yaradılması üçün mühüm alət kimi çıxış etməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır [6, s.230].

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti Azərbaycanın emal sənayesinin təhlili və

planlaşdırılmasında sistemli yanaşmadan istifadənin mümkünlüyü ilə müəyyən edilir. Təklif olunan üsul və modellər istehsal sahələrinin dinamikasını proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər. Tədqiqat zamanı əldə edilən biliklər həmçinin qısa, orta və uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi dinamikanın monitorinqi üçün istifadə oluna və istehsal sənayesinin investisiya siyasətində nəzərə alınə bilər.

Tədqiqatın məlumat bazası. Tədqiqatın məlumat bazası Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2005-2022-ci illər üzrə illik statistik məlumatlarından, Azərbaycan Mərkəzi Bankının statistik bülletenlərindən, birbaşa xarici investisiyalar baxımından ölkələrin reytinglərindən, eyni zamanda Dünya Bankının göstəricilərindən və əldə edilmiş digər məlumatlardan ibarətdir. Məlumatların emalı üçün aşağıdakı tətbiqi proqram istifadə edilmişdir: “Excel”, “Gretl”.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeiasyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları və tədqiqat işindən irəli gələn təkliflər 4 beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli elmi-praktik konfransların materiallarında yer almış, habelə Azərbaycan, Rusiya Federasiyası və Ukrayna Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda 5 məqalə dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və 170 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşdə aparılan təhlil və qiymətləndirmə məqsədi ilə 35 cədvəl, 4 şəkil, 16 diaqram və grafikdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin ümumi həcmi 241 593 işarə, o cümlədən, titullar səhifəsi və mündəricat 1 555 işarədə, giriş 14 616 işarə, Fəsil I 78 758 işarə, Fəsil II 50 052 işarə, Fəsil III 66 715 işarə, nəticə 5 765 işarə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı isə 24 127 işarədən ibarətdir. Cədvəllər, şəkillər, diaqramlar və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istinsə olmaqla, dissertasiya işinin həcmi 178 185 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

Giriş

I Fəsil. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində emal sektoruna investisiyaların cəlb edilməsində sistemli təhlilin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. İqtisadiyyata investisiya cəlb edilməsinin nəzəri əsasları

1.2. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində investisiyaların cəlb edilməsində sistemli yanaşmanın metodoloji aspektləri

1.3. İntestisiya cəlb edilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə

II Fəsil. Azərbaycanın emal sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Emal sektorunun investisiya təminatının mövcud durumunun təhlili

2.2. Emal sənayesinə yatırılan investisiyalardan istifadənin ekonometrik qiymətləndirilməsi

2.3. Azərbaycanın emal sektoruna yatırılan investisiyaların səmərəliyinin qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Azərbaycanın emal sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Emal sektoruna cəlb edilən investisiyaların makroiqtisadi mühitə təsirinin modelləşdirilməsi

3.2. Veksellərin dövriyyəyə fəal cəlb edilməsi hesabına emal sektorunda investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi

3.3. Blokçeyn texnologiyasının tətbiqi sayəsində emal sektorunda investisiyaların sistemli artımının stimullaşdırılması.

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsədi və vəzifələri, metodları, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi verilmişdir.

Dissertasiyanın **“İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində emal sektoruna investisiyaların cəlb edilməsində sistemli təhlilin nəzəri-metodoloji əsasları”** adlı birinci fəslində tədqiq edilən mövzuya dair Azərbaycanın və xarici ölkə tədqiqatçılarının əsərlərinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında iqtisadiyyata investisiya cəlb edilməsinin nəzəri əsasları, həmin məqsədlə tətbiq edilməsi məqsədə uyğun hesab edilən sistemli yanaşmanın metodoloji aspektləri, eləcə də emal sənayesinə investisiya cəlb edilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə araşdırılmışdır.

İnvestisiya prosesini ayrıca sistem kimi, həmçinin iqtisadi sistemin daha ümumi səviyyəli altsistemi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. İnvestisiya prosesini maliyyə, innovativ, resurs və maddi-texniki resurslardan ayrı nəzərdən keçirmək olmaz. Sistemli yanaşma mövqeyindən investisiya prosesinin səciyyələndirilməsində əsas problemlərdən biri onun əsas amillərinin (elementlərinin) mahiyyətini müəyyən edilməsi və təhlil edilməsidir ki, bu da sözügedən sistemin gələcəkdə bütövlüyünə və onun səmərəli fəaliyyət göstərməsinə köməklik edir². Bu sistemi yaradan amillər daxili və xaricilə amillərə bölünməkdədir.

İnkişaf etmiş ölkələrin bir çoxu investisiyaların cəlb edilməsi prosesini təkmilləşdirərkən ilk növbədə vergi yükünün azaldılmasına diqqət yetirirlər. Çoxsaylı tədqiqatlar təsdiq edir ki, vergi dərəcəsinin 1% azaldılması birbaşa investisiya daxil olmalarının müvafiq olaraq

---

² Майорова Т.В., Системный подход в определении сущности инвестиционного процесса // Т.В. Майорова // Деньги, учет и аудит, – 2011. – Вып. 17., - с.142.

3% artmasına şərait yaradır³. Eyni zamanda, vergi imtiyazları və güzəştləri kimi digər fiskal alətlərdən istifadə etmək vacibdir. Bununla belə, bütün bu alətlərdən istifadə ümumi investisiya strategiyasından və dövlət siyasətindən ayrılmaz şəkildə aparılmalı, həmçinin sənayenin emal sektorunun vəziyyəti və inkişaf perspektivləri nəzərə alınmalıdır⁴.

İnvestisiya cəlb edilməsi üzrə mexanizmləri daha dərindən anlamaq üçün beynəlxalq təcrübə ilə tanış olmaq vacibdir. Azərbaycanda sənayenin emal sektorunda investisiyaların cəlb edilməsi üçün vergi güzəştlərinin verilməsini, yeni işyerlərinin yaradılması və əmək haqqının artırılması üzrə Macarıstanın təcrübəsi diqqəti cəlb edir. Macarıstanın həyata keçirdiyi investisiyaların cəlb edilməsi təcrübəsini qeyd edərək, tədqiqat və inkişaf sektoruna investisiyalar üçün vergi güzəştlərinin verilməsini vurğulamaq lazımdır. Beləliklə, əmək haqqının dəyəri, lisenziya və patent ödənişləri və xərcləri vergitutma bazasından ödənilir ki, bu da investisiya subyektinin maliyyə vəziyyətini və onun fəaliyyətində elmi inkişafa üstünlük verməsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. Subsidiyaların, qrantların, faizsiz kreditlərin və digər güzəştlərin əldə edilməsi imkanları fərdi qaydada nəzərdən keçirilir və investisiya layihəsinin xüsusiyyətlərindən və prioritetindən asılıdır⁵.

Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrin istifadə etdiyi investisiya siyasətinin nəzərdən keçirilən alətləri və üsulları birbaşa olaraq investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin səriştəli aktivləşdirilməsində və sabit investisiyaya səthinin yaradılmasında öz gələcək tətbiqini tapmalıdır. Güzəştli şərtlər strateji əhəmiyyətli fəaliyyət sahələrində tətbiq edilməli və dövlətin iqtisadiyyatına real töhfə verərək, onun uzunmüddətli inkişafına şərait yaratmalıdır. İqtisadiyyata və ya

---

³ Comprehensive Study of the Interrelationship between Foreign Direct Investment (FDI) and Foreign Portfolio Investment (FPI): A staff paper prepared by the UNCTAD secretariat (23 June 1999). Geneva:

UNCTAD, - 1999. – p.46.

⁴ Корчагин Ю.А. Инвестиционная стратегия. Корчагин Ю.А. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – с.316.

⁵ Investment Climate Statements 2020: Hungary: – Режим доступа: <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/hungary/>

konkret sənaye sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsi məsələsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə ölkənin mövcud sosial-iqtisadi reallıqlarına və ümumi dövlət prioritetlərinə uyğun olmalıdır.

Dissertasiya işinin “**Azərbaycanın emal sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi**” adlanan ikinci fəslində rəsmi statistik məlumatlardan istifadə etməklə əvvəlcə emal sektorunun investisiya təminatının mövcud durumu təhlil edilmiş, sonra sahəyə yatırılan investisiyalardan istifadənin amillər və variantlar üzrə ekonometrik təhlili, eləcə də investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1.

№	Emal sənayeləri qrupu	Emal sahələrinin adı
1	Sənaye sahələri, xüsusi çəkisi 8 il ərzində dəyişməyən emal sənayesi sahələri	<ul style="list-style-type: none"> • Geyim istehsalı • Tikinti materiallarının istehsalı • Maşın və avadanlıqların istehsalı
2	Xüsusi çəkisi azalan emal sənayesi sahələri	<ul style="list-style-type: none"> • Neft məhsullarının istehsalı • Kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı • Elektroavadanlıqların istehsalı
3	Xüsusi çəkisi 8 il ərzində əhəmiyyətli dərəcədə artan emal sənayesi sahələri	<ul style="list-style-type: none"> • Qida məhsullarının istehsalı • Rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı • Tütün məmulatlarının istehsalı • Kimya sənayesi • Metallurgiya sənayesi
4	Xüsusi çəkisi 8 il ərzində artan emal sənayesi sahələri	<ul style="list-style-type: none"> • İçkilərin istehsalı • Tekstil sənayesi • Kağız və karton istehsalı • Poliqrafiya məhsullarının istehsalı • Hazır metal məmulatlarının istehsalı • Mebel istehsalı

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanda emal sahələrinin investisiya cəlbədiciliyinin daha ətraflı təhlili üçün, onları 2005-ci ildən 2022-ci ilə qədər qruplara bölməklə xarakterizə etmək lazımdır. Təhlil nəticəsində emal sahələri aşağıdakı qruplara bölünür: xüsusi çəkisi dəyişməmişlər; xüsusi çəkisi azalmışlar; xüsusi çəkisi artmışlar; xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artmışlar.

Bu sənaye qruplarını onlara qoyulan investisiyaların müvafiq dinamikası ilə paralel olaraq keçirilmişdir.

Korrelyasiya təhlilinə əsasən, ən kiçik kvadratlar metodundan istifadə etməklə aşağıdakı reqressiya modelləri 1 və 2 qurulmuşdur:

Model 1.

$$\hat{oil} = 867 + 323*ioil\_3 + 0,578*oil\_1$$

$$(276) \quad (46,6) \quad (0,118)$$

$$T=14, R\text{-kvadrat}=0,68$$

Model 1-in şərh. Model 1-ə əsasən, əvvəlki ildə investisiyanın 1 milyon manat artması cari ildə neft məhsullarının istehsalının təxminən 0,6 milyon manat artmasına səbəb olur. Cari ildə investisiyaların 1 milyon manat artması neft emalı məhsulları istehsalının 3 il ərzində 323 milyon manat artmasına, yəni bir ildə neft məhsullarının istehsalına investisiyanın qaytarılmasına gətirib çıxararaq 0,6 milyon manat mənfəət gətirəcək və üç il ərzində bu investisiyalar 323 milyon manata bərabər gəlir verəcək. 1 və 3 laqlı investisiyalarla bu sənayeyə müşahidə edilən investisiyaları 68% təsvir edir, bunu determinasiya əmsalı (R^2) sübut edir, yəni neft emalı sənayesi məhsulunun təxminən 70% bir və üç illik investisiya laqı ilə xarakterizə olunur. Qalan 30% (açıqlanmayan dispersiya) bu tədqiqatda nəzərə alınmayan digər göstəricilərlə izah edilə bilər. Model 1-in bütün ekonometrik xarakteristikası adekvatdır və dəyişənlər üçün bütün əmsallar statistik əhəmiyyətlidir və bu model bu sənayenin planlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi zamanı neft emalı məhsulları istehsalının monitorinqi və proqnozlaşdırılması üçün istifadə edilə bilər.

Model 2

$$\hat{oil} = -1,23e+05 + 251*ioil\_3 + 62,2*t$$

$$(2,47e+04) \quad (26,9) \quad (12,3)$$

$T = 14$, R -kvadrat = 0,84

Model 2-nin şərhı. Neft məhsullarının emalı sektorunda üç illik laq ilə investisiyalar neft emalı sahəsinin 84% ($R^2=84\%$) inkişafını izah edir. Digər laqlar və illərdəki investisiyalar nəzərə alınmadan üç il ərzində bu sahəyə investisiyanın 1 milyon manat artması sahənin 251 milyon manat artmasına səbəb olur. Yəni, investisiyaların 1 milyon manat artması üç il ərzində neft məhsullarının istehsalının 251 milyon manat artmasına gətirib çıxarır. Dəyişənlər üçün bütün xarakteristikalar və əmsallar adekvatdır, məlumatların bütün ekonometrik xarakteristikaları Əlavə 3-də verilmişdir. Bu model həm qısamüddətli maliyyə planı üçün, həm də qısamüddətli planlaşdırma üçün istifadə oluna bilər. Bu modeli ən yaxşı üç laqla olan investisiyalar izah edir.

İnvestisiyaların effektivliyini təyin edilməsi üçün istifadə edilən ənənəvi üsullar arasında investisiyanın qaytarılması metodunu qeyd etmək lazımdır. Bu üsul, investisiya edilmiş vəsaitlərin qaytarılmasının gözlənilmədiyi, iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış müddətin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu halda, faizlə ölçülən gəlirlilik ROI (İngilis dilindən - Return On Investment) göstəricisindən istifadə olunur. Elmi ədəbiyyatda bu əmsala investisiyanın gəlirlilik əmsalı da deyilir. Mənfəətliliyin hesablanması 100 %-lik göstərici ilə aparılır:

- 100% zərərsizlik nöqtəsi deməkdir;
- göstərici daha yüksəkdirsə, qoyulan investisiyaların rentabelliği mövcuddur ki, bu da qoyulan hər bir manatdan gəlir əldə etməkdə özünü göstərir;
- əgər göstərici daha aşağıdırsa, bu, investisiyaların qaytarılmamasının və onun gəlirsizliyinin sübutudur. Qeyd etmək lazımdır ki, faiz göstəricilərinin dərəcəsi fəaliyyət sahəsindən və ya sənaye sahəsindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Bu göstərici müəyyən bir investisiya obyektinə maliyyə resurslarının qoyulmasının məqsədəuyğunluğunu təhlil edərkən universaldır, çünki hər bir investor son nəticədə həyata keçirilən investisiya fəaliyyətindən maliyyə mənfəəti əldə etməyə çalışır.

ROI-nin hesablanması üçün əsas göstəricilər bunlardır:

- məhsulun (xidmətin) tam maya dəyəri;

- investisiya məbləği;
- ümumi gəlir (xərclər çıxılmadan).

Bu göstəricilər investisiyaların geri ödənilməsinin hesablanması düsturu üçün istifadə edilir:

$$ROI = \frac{\text{investisiyalardan gəlir} - \text{xərclərin məbləği}}{\text{investisiyaların məbləği}} * 100\%$$

burada,

İnvestisiyalardan gəlir - hesabat dövrü üçün malların (xidmətlərin) satışından əldə edilən mənfəət;

Xərclərin məbləği - müəyyən müddətə xərclənən məbləğ;

İnvestisiya məbləği - investisiya obyektinə qoyulan investisiyanın məbləğidir.

ROI metodunun həm üstünlükləri, həm də mənfi cəhətləri var. Üstünlüklərə, bu üsulun istifadə də kifayət qədər asanlıığı və risklərin qiymətləndirilməsində təqribi ölçü olması daxildir. Faydalı effekt əldə etmək ehtimalının qiymətləndirilməsi eyni zamanda oxşar investisiya layihələrinin müddəti və effektivliyi haqqında mövcud məlumatlardan da asılıdır.

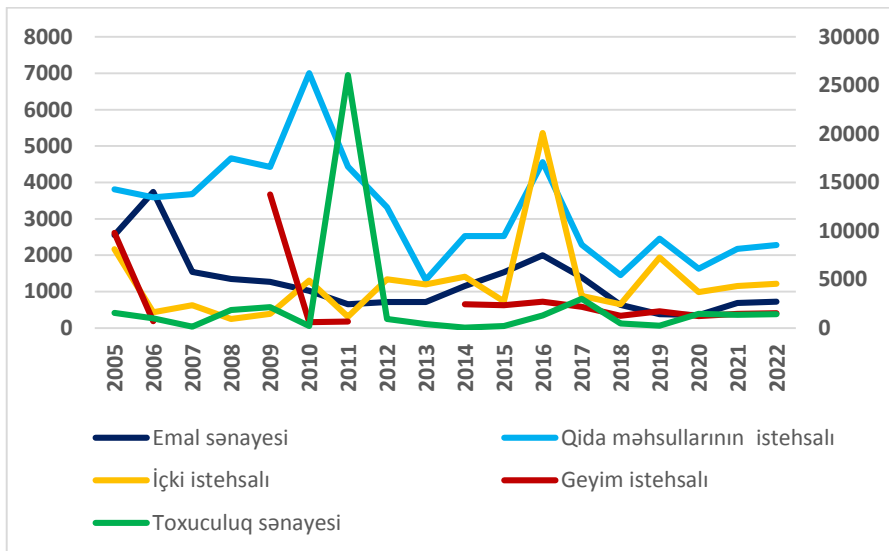
Lakin, bu əmsal bütün fəaliyyət növləri üçün universal investisiya təhlili alətlərinə aid edilməməlidir. ROI, eyni zamanda bəzi çatışmazlıqları olan maliyyə göstəricilərinin indikatorlarından biridir ki, bunlara aşağıdakılar aiddir:

- bu əmsalın statik xarakteri (hesablama bir çox amillər, məsələn, valyuta məzənnəsi nəzərə alınmadan müəyyən bir müddəti əhatə edir).
- gəlir mənbələrinin müəyyən edilməsinin çətinliyi (bütün mənfəətlər daimi və ya birdəfəlik gəlirlər müəyyən edilmədən ümumiləşdirilir, bu da investisiya fəaliyyətinin effektivliyinin təhlil edilməsini çətinləşdirir);
- gözlənilən geri ödəmə müddəti bitdikdən sonra potensial maliyyə daxilolmalarının zəif uçotu;
- endirimin olmaması (pulun dəyərinin zaman aspekti nəzərə alınmır);
- alınan qiymətləndirmənin aşağı məlumatlılığı (investisiya obyektinin bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alan dəqiq hesablamaların əldə edilməsində çətinlik);

- özünü ödəmə müddətinin müəyyən edilməsində rəhbərliyin subyektivliyi.

İnvestisiyaların gəlirlilik dərəcələri istehsal sənayesi üzrə dəyişir.

Diqram 1. Emal sənayesinin bəzi sahələri üçün ROI dinamikası (Müəllif tərəfindən Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir – <https://www.stat.gov.az/source/industry/>).

Dissertasiyanın “Azərbaycanın emal sənayesində investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi” adlanan üçüncü fəslində emal sektoruna cəlb edilən investisiyaların makroiqtisadi mühitə təsirinin modeli formalaşdırılmış, veksellərin dövriyyəyə fəal cəlb edilməsi hesabına emal sektorunda investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi həmçinin, blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi sahəsində emal sektorunda investisiyaların sistemli artımının stimullaşdırılması mexanizmləri verilmişdir.

Emal sənayesinə yatırımların əsas makroiqtisadi amillərdən asılılığının kompleks qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Korrelyasiya təhlili nəticəsində aşağıdakı cədvəldə təqdim olunan göstəricilər arasında güclü əlaqə müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 2

№	Göstəricinin adı	Göstəricinin adı	Korrelyasiya əmsali göstəricisi. Rabitə növünün təsviri
1	Məhsul innovasiyalarına görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər, min. manat	Emal sənayesi innovasiyalarının tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər, min manat	0,93 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi
2	Respublikada müəyyən edilmiş minimum əməkhaqqının ölçüləri	Emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar (faktiki qiymətlərlə), milyon manat Emal sənayesində fəaliyyət növləri üzrə əsas fondlar, ilin sonuna, cari qiymətlərlə, milyon manat Fəaliyyət Növləri Təsnifatı üzrə məşğul əhalinin sayı (min nəfər) Respublikada müəyyən edilmiş minimum əməkhaqqının ölçüləri	0,76 Birbaşa güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,96 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,89 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,98 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi
3	Emal sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) dəyəri, faktiki qiymətlərlə, milyon manat	Emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar (faktiki qiymətlərlə), milyon manat Emal sənayesinin fəaliyyət növləri üzrə əsas fondlar, ilin sonuna, cari qiymətlərlə, milyon manat Fəaliyyət Növləri Təsnifatı üzrə məşğul əhalinin sayı (min nəfər) İqtisadi Fəaliyyət Növləri Təsnifatı üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqı Respublikada müəyyən edilmiş minimum əməkhaqqının ölçüləri	0,72 Birbaşa güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,97 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,96 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,93 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi 0,96 Birbaşa çox güclü xətti korrelyasiya əlaqəsi

Mənbə: Müəllif tərəfindən Gretl proqramında hesablamalar nəticəsində tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı cədvəldə verilmiş korrelyasiya təhlilinə əsasən aşağıdakı nəticələr çıxarmaq olar:

Emal sənayesinin məhsullarının (iş, xidmətlərin) maya dəyərinin artımına emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, emal sənayesinin fəaliyyət növləri üzrə əsas fondlar, Fəaliyyət Növləri Təsnifatı üzrə məşğul əhalinin sayı, respublikada müəyyən edilmiş minimum əməkhaqqının ölçüləri birbaşa olaraq təsir göstərir. Korrelyasiya əmsalının xüsusiyyətlərinə görə, bu birbaşa əlaqə qarşılıqlıdır, ona görə də belə nəticəyə gəlmək olar ki, minimum əmək haqqının və buna uyğun olaraq əhalinin rifahının yüksəldilməsi üçün emal sənayesi məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) artımını təmin etmək lazımdır. Bu, yalnız investisiyaların məqsədyönlü cəlb edilməsi, bank sektorunun aktivləşdirilməsi, yəni bütövlükdə sənayeyə investisiyaların strukturunda bank sisteminin nisbi ölçüsünün artması nəticəsində mümkündür.

Bundan əlavə, müşahidə olunan makroiqtisadi göstəricilərə tətbiq edilən 1, 2, 3, 4 və 5 ilə bərabər geriləmələr göstərdi ki, cari ildə investisiyalar birbaşa olaraq əvvəlki illərdəki investisiyalardan güclü asılıdır və bu asılılıq xərclərin növündən asılı olaraq dəyişir. Əvvəlki investisiyalardan ən böyük asılılığı, emal sənayesində əsas kapitalla və emal sənayesində fəaliyyət növləri üzrə əsas fondlara yönəldilmiş investisiyalar göstərmişdi. Bu göstəricilərin geriləməsi əvvəlki 5 il ərzində statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmuşdur. Məhsul innovasiyalarına görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər və proses innovasiyalarına görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər üçün əvvəlki investisiyalardan asılılığın dərinliyi 2 ilə bərabər olmuşdur. Bu onunla izah olunur ki, bu növ məsrəf innovasiya ilə bağlıdır və innovasiyanın müddəti uzun deyil.

Korrelyasiya təhlilinə əsaslanaraq, korrelyasiya və reqressiyadan əlavə, funksional asılılıqları müəyyən etmək üçün ekonometrik təhlil aparılır.

Asılı dəyişən kimi emal sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) dəyərini, müstəqil dəyişənlər kimi isə yuxarıdakı cədvəldə müzakirə olunan makroiqtisadi göstəriciləri götürəcəyik. Nəticədə aşağıdakı reqressiya modelləri əldə edilmişdir:

Cədvəl 3.

Emal sənayesində investisiya asılılığının regressiya modelləri

Nö	Ekonometrik modellər	R ²
1	$\hat{d}_y = 385 + 0,651*d_{x5} + 0,0373*d_{x6}$ (173) (0,351) (0,0165)	0.39
2	$\hat{l}_y = 6,12 + 0,437*l_{x1}$ (0,325)(0,0536)	0.73
3	$\hat{y} = + 1,05*x_{1,2} + 0,996*y_{1}$ (0,427) (0,0535)	0.99

Mənbə: Müəllif tərəfindən Gretl programında hesablamalar nəticəsində tərtib edilmişdir.

Emal sənayesinin dayanıqlı inkişafını təmin etmək, onun innovasiya aktivliyini yüksəltmək, istehsalın şaxələndirilməsi hesabına idxalı əvəz edən geniş çeşidli məhsulların istehsalını reallaşdırmaq, xammal kimi ixrac edilən kimya, neft-kimya, əlvan metallar və digərlərinin dəyər zənciri prinsipi ilə dərin emalını həyata keçirmək, həmin və digər zəruri istiqamətlər üzrə məqsədli layihələrin icrasına nail olmaq üçün sahəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin intensivləşməsinə zərurəti yaranır. Belə ki, rəsmi statistik məlumatlara görə, 2017-2022-ci illərdə Azərbaycanın emal sənayesində əsas kapitalla 941,4 mlrd.manat xarici investisiya yönəldilmişdir ki, bu da toplam investisiyaların 9,1%-ni təşkil etmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilən daxili investisiyaların mütləq hissəsini amortizasiya ayrımları təşkil edir. Tədqiq edilən sahədə qeyd edilən illər ərzində cəmi 267,7 mlyn. manatlıq innovasiya məhsulu istehsal edilmişdir ki, bu da emal sənayesi üzrə buraxılan məhsulun 0,34%-ni təşkil etmişdir.

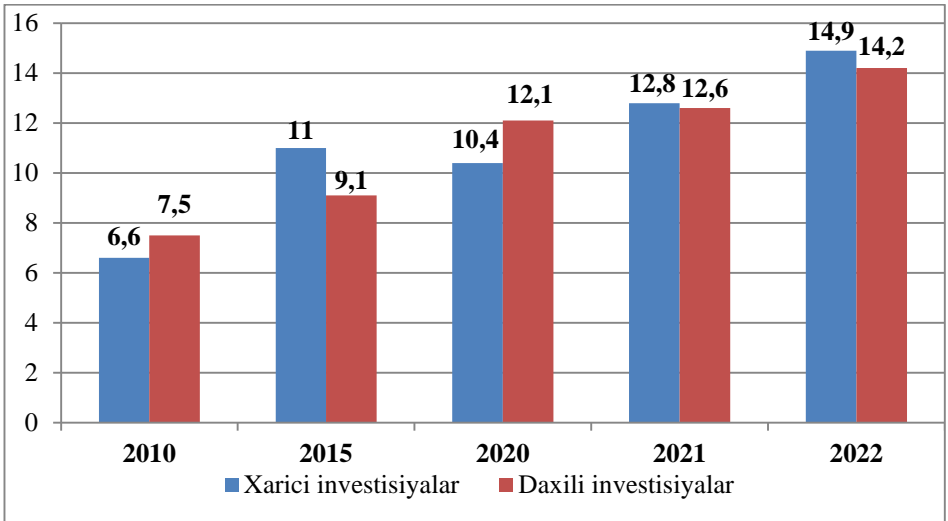
Onu da qeyd etmək vacibdir ki, son illər emal sənayesində yaradılan yeni müəssisələr hesabına innovasiya məhsulunun xüsusi çəkisi 2017-ci ildə 0,15%-dən 2022-ci ildə 0,59%-ə çatmışdır. Əgər 2015-2018-ci illərdə emal sənayesinin 23 alt sahəsindən yalnız ikisində innovasiya məhsulu istehsal edilmişdirsə, 2019-2022-ci illərdə onların sayı səkkizə qədər yüksəlmişdir. Başqa sözlə, innovasiya məhsulları-qıda, içki, kimya, rezin və plastik kütlə, tikinti,

maşın və avadanlıq, onların təmiri, mebel sahələri üçün xarakterik olmuşdur. Əldə edilən nəaliyyətlərə baxmayaraq, emal sənayesi müəssisələrinin innovasiya aktivliyi beynəlxalq səviyyədə tövsiyyə edilən astana həddindən 10 dəfələrlə aşağıdır. Təhlil göstərir ki, 2017-2022-ci illərdə emal sənayesində texnoloji innovasiyalara cəmi 159,5 mln.manat vəsait xərclənmişdir. Onun 72,4%-i məhsul innovasiyasına, 27,6%-i isə proses innovasiyasına yönəldilmişdir. Təkcə 2019-2022-ci illərdə emal sənayesində texnoloji innovasiyalara çəkilən 110 mln.manat xərcin 69 mln. manatı və yaxud 62,7%-i müəssisələrin öz vəsaiti hesabına təmin edilmişdir. Bu faktın özü göstərir ki, ənənəvi emal sənayesi müəssisələrində məqsədli innovasiya – investisiya layihələri geniş tətbiq edilmişdir. Digər tərəfdən, isə innovasiya və idxalı əvəz edən, məhsul buraxan çoxsaylı xarici investisiyalı və müştərək müəssisələr müxtəlif səbəblərdən ləğv edilmişdir. Sumqayıt texnologiya parkında istehsal edilən kimya məhsulları, eləcə də, bir çox aqrar emal məhsulları xammal kimi ixrac olunur.

Fikrimizcə, həmin məhsulların yerli şəraitdə emalı, bütünlükdə emal istehsalının şaxələndirilməsi, birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsi prosesinin intensivləşdirilməsi, məqsədli investisiya layihələrinin innovasiya aktivliyi aşağı olan emal müəssisələrində geniş tətbiqi qeyd edilən problemlərin aradan qaldırılmasına imkan verməklə yanaşı idxaldan asılılığın müəyyən dərəcədə tənzimlənməsinə şərait yarada bilər.

İqtisadiyyatın dayanıqlılığı üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi səviyyəsi vacibdir. **Diagram 2-də** göstəriləndiyi kimi xarici sərmayənin mənzərəsində 2016-cı ildən etibarən azalma müşahidə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə mənfi tendensiya xarici kapitalın uğurla cəlb edilməsinə olan ümidlərin səviyyəsini azalda bilər.

Buna görə də, müasir şəraitdə modernizasiyanın daxili mənbələrinə diqqət yetirmək mühüm məna kəsb edir. Bununla belə, iqtisadiyyatın modernizasiyanın sürətli artımı üçün veksəl kreditləşməsi mexanizminin işlənilməsi və hazırlanması və tətbiqi ideyası çox aktual görünür.

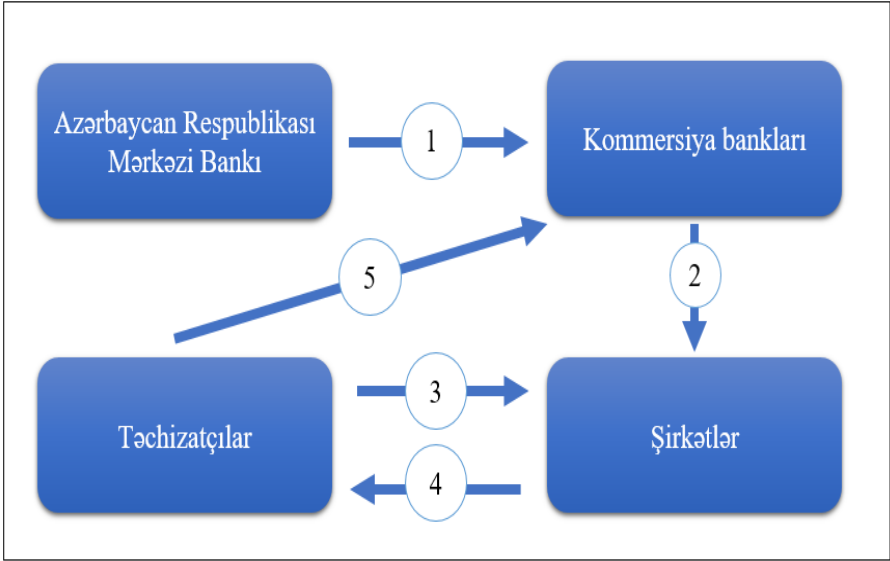

Diaqram 2. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici və daxili investisiyalar, mlrd.manat (Mənbə: Müəllif tərəfindən Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir - <https://www.stat.gov.az/source/industry/>).

Baxılan mexanizm əhalinin bank sisteminə inamını artırmağa kömək edə bilər, çünki statistik məlumatlar hazırda ona inamın aşağı səviyyədə olduğunu göstərir. Azərbaycanda bank sisteminin aktivlərinin ÜDM-ə nisbəti təxminən 41,4% təşkil etdiyi halda, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu rəqəm 200-300% arasında dəyişir. Məsələn, ABŞ-da kredit təşkilatları üçün bu göstərici 350%-ə çatır ki, bu da bu ölkənin maliyyə sistemində inamın daha yüksək olduğunu göstərir.

Bu cür tədbirlər emal sənayesində investisiya fəallığının artırılmasının əsas mənbələrindən biri olan veksellərin gücləndirilməsinə kömək edəcək, eyni zamanda sənayenin sabit və davamlı inkişafına töhfə verəcək.

Vəksel dövriyyəsi investisiya fəallığının artırılması və Azərbaycanın emal sənayesinin inkişafı üçün səmərəli mexanizmdir. Mərkəzi Bank vasitəsilə köçürmə veksellərinin istifadəsinə əsaslanan maliyyə sxemi investisiyaların stimullaşdırılmasına və ölkədə sənaye inkişafının dəstəklənməsinə kömək edən bir sıra üstünlüklərə malikdir (**Şəkil 1**).

Şəkil 1. Emal müəssisələri üçün köməkçi investisiya aləti kimi veksəl dövriyyəsinin tətbiqi manat (*Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib və təklif edilmişdir*).

Təqdim edilən maliyyələşdirmə sxemi Mərkəzi Bank vasitəsilə veksellərdən istifadə yolu ilə investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə və sənayenin inkişafına töhfə verən səmərəli mexanizmi əks etdirir. O, müəssisələrin məqsədyönlü maliyyələşdirilməsi və iqtisadiyyatda nağdsız dövriyyənin aktivləşdirilməsi prinsiplərinə əsaslanır. Azərbaycanın emal sənayesinə cəlb edilən investisiya kontekstində iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq üçün sözügedən sxemin əsas üstünlüklərinə daha yaxından nəzər salmaq.

Veksellərin istifadəsi yolu ilə maliyyələşdirmə sxeminin tətbiqi iqtisadiyyatda nağdsız dövriyyənin aktivləşməsinə kömək edir və müəssisələrin məqsədyönlü maliyyələşdirilməsini təmin edir. Bu mexanizmin maliyyə əməliyyatlarının səmərəliliyini və şəffaflığını artıran nağdsız əməliyyatların təşviqi eyni zamanda vəsaitlərin konkret investisiya layihələrinə yönəldilməsi kimi bir sıra üstünlükləri mövcuddur.

Müəssisələrin veksəl dövriyyəsi vasitəsilə investisiya qoyuluşu prosesi

Fəaliyyət	Təsviri
1	Mərkəzi Bank kommersiya banklarına veksəl şəklində müəyyən miqdarda vəsait təqdim edir.
2	Müəssisələr bu vekselləri kommersiya banklarından ilkin məbləğdən xeyli endirimlə (adətən 15-25%) alırlar. Bu veksellər dəqiq müəyyən edilmiş istifadə istiqamətinə malikdir və bank tərəfindən müəssisənin biznes planının yoxlanılması hüququnu təmin edir.
3	Müəssisə resurs təchizatçıları ilə hesablaşmalar üçün alınmış veksellərdən istifadə edir.
4	Təchizatçı alınan veksəl müqabilində müəssisəni zəruri resurslarla təmin edir.
5	Resursların verilməsi ilə bağlı əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra təchizatçı vekseli kommersiya bankında nağdlaşdırır və veksəldə göstərilən tam məbləği alır.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib və təklif edilmişdir.

Bank sektorunun bu sxemdə iştirakı onun real iqtisadiyyatın dəstəklənməsində rolunu artırır. Banklar veksellərin təqdim edilməsində və müəssisələrin biznes planlarının auditində əsas rol oynayır ki, bu da maliyyə əməliyyatlarına inamı gücləndirir və proseslərin şəffaflığını artırır.

Beləliklə, müəssisələrin veksəl vasitəsilə maliyyələşdirilməsinin bu sxeminin tətbiqi nəinki nağdsız dövriyyənin və məqsədyönlü maliyyələşmənin artmasına kömək edir, həm də bank sektoru ilə real iqtisadiyyat arasında əlaqəni gücləndirir. Bu, Azərbaycanda investisiyaların və sənayenin inkişafının stimullaşdırılması üçün vacibdir və öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatının güclənməsinə, regional və qlobal səviyyədə rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına köməklik edə bilər.

Nəticədə emal sənayesində investisiya fəallığının artırılması üçün sistemli prinsiplərə əsaslanan müasir mənbələrin tətbiqi bu sahənin inkişafında mühüm addımdır. Veksel texnologiyalarının uğurla həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən hüquqi, infrastruktur və vergi dəstəyi məcburidir. Bu istiqamətdə maliyyə risklərinin idarə edilməsi strategiyalarının hazırlanmasına və bütün iştirak səviyyələrində - müəssisə və banklardan tutmuş dövlət qurumlarına qədər veksel proqramlarının fəal inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Veksel dövriyyəsi Azərbaycanda investisiyaların cəlb edilməsi və emal sənayesinin inkişafının stimullaşdırılması üçün güclü alətə çevrilmək potensialına malikdir. Tarixi presedentlər və beynəlxalq təcrübə veksellərin maliyyələşdirmə vasitəsi kimi dəyərini nümayiş etdirir.

Blokçeyn texnologiyası müasir iqtisadiyyatda sürət yığmağa davam edir və bu özünü təsiredici məbləğə çatan investisiyaların artımında göstərir. İnvestorlar blokçeyn sektoruna artan maraq göstərirlər, onun əhəmiyyətli biznes modellərini dəyişdirmək və yeni iqtisadi və sosial sistemlər yaratmaq potensialını görürlər. Bu texnologiya innovativ layihələrin və perspektivli sahələrin, o cümlədən, ödəniş infrastrukturunun əsasına çevrilir.

Blokçeyn texnologiyalarından istifadə edərək investisiyaların cəlb edilməsi inam və davamlılığın təmin edilməsini tələb edir. Blokçeyn texnologiyası investisiya mühitini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırma bilən mərkəzləşdirilməmiş uçot və əməliyyat sistemidir. Aşağıda təqdim olunan **cədvəl 5-də** blokçeynin bu kontekstdə istifadə olunma biləcəyi bir neçə əsas yollar göstərilmişdir.

Beləliklə, emal sənayesində blokçeynin istifadəsi, məsələn, maliyyə əməliyyatlarını sadələşdirərək və idarəetməni təkmilləşdirərək investorların inamını, kapitala çıxışını artırma bilər. Bu amillər bir araya gələrək sənayedə investisiya fəallığının artmasının mənbəyinə çevrilərək, onun böyüməsinə və inkişafına kömək edə bilər.

Bununla belə, aşağı əməliyyat sürəti, yüksək enerji istehlakı və texnologiyanın miqyasında məhdudiyətlər kimi problemlər var.

İnvestisiya fəaliyyətlərində blokçeyn texnologiyalarından istifadənin üstünlükləri

Üsulun adı	Təsvir
Məlumatların şəffaflığı və etibarlılığı	Blokçeynin investisiyaları təşviq edən əsas aspektlərindən biri məlumatların şəffaflığını və etibarlılığını təmin etmək qabiliyyətidir. Blokçeyndəki bütün əməliyyatlar, qeydlər dəyişməzdir və hər bir şəbəkə iştirakçısı üçün yoxlanıla bilinəndir. Bu o deməkdir ki, investitorlar şirkətin əməliyyatları, maliyyə vəziyyəti və təchizat zənciri haqqında ətraflı məlumat əldə edə bilirlər. Belə şəffaflıq informasiya asimetriyalarını azaltmağa kömək edir və investitorların inamını gücləndirir.
Təkmilləşdirilmiş maliyyə əməliyyatları	Blokçeyn emal sənayesində maliyyə əməliyyatlarını yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra alətlər təklif edir. Blokçeyn üzərindəki ağıllı müqavilələr dividendlərin ödənilməsi və xərclərin uçotu kimi prosesləri avtomatlaşdırmağa imkan verir. Bu, əməliyyat xərclərini və səhv riskini azaldır. Bundan əlavə, kriptografik mexanizmlərdən istifadə etməklə blokçeyn təhlükəsiz maliyyə əməliyyatlarını təmin edir, fırıldaqçılıq və icazəsiz giriş ehtimalını azaldır.
İnisiallaşmış sikkə təklifləri və kraudfandinq	İnisiallaşmış sikkə təklifləri (ICO) və blokçeyndə kraudfandinq şirkətlərə vasitəçilər olmadan birbaşa investitorlardan kapital cəlb etməyə imkan verir. Bu, startapları və layihələri maliyyələşdirilməsinə kömək edərək, emal sənayesində yeni investisiya imkanlarına səbəb ola bilər.
Qlobal bazara çıxış	Blokçeyn texnologiyası sayəsində müxtəlif ölkələrdən olan investitorlar sənaye və xidmət sahələrinə daha sərbəst sərmayə qoya bilirlər. Bu, kapitala çıxışı genişləndirir və maliyyə mənbələrinin şaxələndirilməsini təşviq edir.
Təchizat zəncirinin və məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi	Blokçeyn, təchizat zəncirinin idarə edilməsi və məhsulun keyfiyyətinin təminatını yaxşılaşdırmaq üçün də istifadə edilə bilər. Bu, əməliyyatların və məhsulların şəffaf sistem vasitəsilə izləndiyini eyni zamanda yoxlanıldığını bildiklərindən investitorların etibarını artırır.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu cür problemlər blokçeynin vəd edilmiş bəzi faydalarına nail olunmasını çətinləşdirə bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu texnologiyanın effektiv tətbiqi müxtəlif sektorlar və ölkələr arasında əməkdaşlığı, habelə tənzimləyici orqanların inkişafını tələb edəcəkdir.

Blokçeyn texnologiyası iştirakçıların maliyyə əməliyyatlarını birbaşa, vasitəçilər olmadan həyata keçirə biləcəyi yeni iqtisadiyyat yaratmağı vəd edir ki, bu da xərcləri azaltmağa və prosesləri sadələşdirməyə imkan verir. O, həmçinin yeni biznes modellərinin yaradılmasını asanlaşdırır, sahibkarlara yeniliklər etməyə və startapları inkişaf etdirməyə imkan verir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, blokçeynin tətbiqi ciddi təlim və infrastrukturun inkişafını tələb edir. Bununla belə, bu istiqamətdə söylər nəticəsində blokçeyn texnologiyası iqtisadi sistemləri dəyişdirmək və iqtisadi, maliyyə əməliyyatları üçün daha açıq eyni zamanda demokratik mühit təmin etmək potensialına malikdir.

Çətinliklərə baxmayaraq, blokçeyn yeni investisiya imkanları təqdim edir və yeni innovativ layihələrin inkişafını stimullaşdırır. Ekspert mövqelərinin və global investisiya məlumatlarının təhlili bu texnologiyaya artan marağı eyni zamanda onun sistemli böyüməyə təkan vermə potensialını göstərir.

Bütövlükdə blokçeyn müasir iqtisadiyyat üçün mühüm alətdir və onun uğurla həyata keçirilməsi iqtisadi və sosial sistemlərin keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına səbəb ola bilər.

İŞİN ƏSAS ELMİ NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏRİ

Dissertasiya işində aparılan nəzəri, metodik və praktiki tədqiqatların nəticələri aşağıda təqdim olunur:

1. Azərbaycanın emal sektorunda sənaye sahələrinin investisiya cəlbediciliyinin sistemli təhlili əsasında eyni inkişaf dinamikasına malik sənaye qrupları müəyyən edilmişdir. Emal sənayesi istehsalının bu sahələrə qoyulan investisiyalardan əsas asılılıqları və investisiya qoyuluşunun sənaye müddətləri müəyyən edilmişdir. İqtisadiyyatın hasilat sahələrində sənaye sahələrinin səmərəliliyinin dinamikası, emal sənayesi məhsullarının emal sənayesinin inkişafının nəticələrinin göstəricilərindən xətti asılılığı qiymətləndirilmişdir.

2. Emal sənayesinin fəaliyyət növləri üzrə əsas fondların və ticarət saldosunun dinamikasının emal sənaye məhsulunun istehsalına təsiri müəyyən edilmişdir. Lakin bu amillər ikinci dərəcəlidir.

3. Emal sənaye məhsulunun bu sahənin əsas kapitalına qoyulan investisiyalardan asılılığı müəyyən edilmişdir. Bu asılılıq Azərbaycanın emal sənayesində məhsul və xidmətlərin istehsalının 73%-ni izah edir. Emal sənayesinə investisiyalar və onların gəlirləri arasında vaxt boşluqları və asılılıqlar müəyyən edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, sərmayənin maksimum gəliri investisiyadan 2 il sonra yaranır.

4. Müəyyən edilmişdir ki, emal sənayesinin yüksəlişi üçün onun davamlı inkişafını təmin etmək zəruridir, çünki hazırkı istehsalın sənayenin əvvəlki göstəricilərindən asılı olduğu aşkar edilmişdir.

5. Korrelyasiya təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, sahənin alt sahələri üzrə əsas fondlar və məşğul əhəlinin sayı arasında sabit birbaşa güclü asılılıqlar aşkar edilmişdir.

6. Əmək haqqı amili işçiləri bu sahəyə cəlb etmək üçün yetərli deyil, çünki o, bir sıra digər sahələr üzrə müvafiq göstərici və ümumi orta səviyyə ilə müqayisədə xeyli aşağıdır. Emal sənayesinin inkişafının monitorinqi və planlaşdırılmasında müəyyən edilmiş göstəriciləri və asılılıqları nəzərə almaqla istehsal prosesinə keyfiyyət dəyişikliyinə və innovativ inkişafı artırmaq olar ki, bu da öz növbəsində sözügedən sahənin davamlı inkişafına səbəb olacaqdır.

7. Emal sənayesində birbaşa xarici investisiyaları cəlb etməklə məqsədlə layihələrə tətbiq etmək, istehsalın şaxələndirilmək, onun bütün alt sahələrində dəyər zənciri prinsipi üzrə emal dərinliyinin artırmaq sahənin ixrac potensialını artırmış olacaqdır.

8. Hazırda daxili investisiya kimi formalaşdırılan ammortizasiya ayırmalarının təyinatı üzrə, yəni əsas istehsal fondlarının aktiv hissəsinin yeniləşdirilməsinə, fondların əsaslı və cari təmirində istifadə edilməsi, zəruri hallarda həmin fondlara sürətləndirilən ammortizasiya normalarının tətbiq edilməsi.

9. Uzun illərdir ki, xammal kimi yaxın və uzaq xarici ölkələrə ixrac edilən böyük məbləğdə etilen-propelin, iri və xırda buynuzlu heyvan dərilərinin, pambıq lifinin və ipliynin, aliminiumun, qara

metalların və sairənin Sahibkarlığa Kömək Fondunun, KOBİA-nın vəsaitlərini və xarici investisiyaları cəlb etməklə ölkəmizin əlverişli regionlarında emalının təşkili prosesinə kiçik və orta statuslu sahibkarlıq subyektlərinin cəlb edilməsinə dair təsirli təşviq mexanizmlərinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi, yeni yüksək ödənişli iş yerlərinin yaradılmasına, həmin məhsulların emalı idxaldan asılılığın azaldılmasına, daxili bazarda nisbətən ucuz məhsul bolluluğunun yaradılmasına və əlavə dəyərin əldə edilməsinə imkan vermiş olacaqdır.

10. Blokçeyn texnologiyasının müasir iqtisadiyyata tətbiqi əhəmiyyətli perspektivlər və çağırışlar təqdim edir. Bu texnologiya inklüziv maliyyə sistemlərinin inkişafına eyni zamanda iqtisadi və müəllif hüquqlarının qorunmasına kömək edə bilər. Çətinliklərə baxmayaraq, blokçeyn yeni investisiya imkanları təqdim edir və yeni innovativ layihələrin inkişafını stimullaşdırır. Bütövlükdə blokçeyn müasir iqtisadiyyat üçün mühüm alətdir və onun uğurlu tətbiqi iqtisadi və sosial sistemlərin keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına səbəb ola bilər.

11. Emal müəssisələri üçün veksəl dövriyyəindən köməkçi investisiya aləti kimi istifadə edilməsi məqsədilə blok-sxem təklif edilmişdir. Veksellərdən istifadə etməklə təklif olunan maliyyələşdirmə sxeminin tətbiqi iqtisadiyyatda nağdsız dövriyyənin aktivləşməsinə kömək edir və müəssisələrin məqsədyönlü maliyyələşdirilməsini təmin edir.

Dissertasiya işində əksini tapan nəticələr və müddəalar inkişaf etməkdə olan ölkələrin (o cümlədən Azərbaycanın), hökumətləri və şirkətləri tərəfindən milli iqtisadiyyata xarici investisiya axınının səmərəli şəkildə artırılmasına yönəlmiş praktiki fəaliyyətlərində istifadə edilə bilər

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap edilmiş aşığıdakı elmi nəşrlərində öz əksini tapmışdır

1. Nazarov V.S., Analyzing international experience of investments attraction // Abstracts of XX International Scientific and Practical Conference, -Munich, -2023, UDC 01.1 İSBN-9-789-40368-892-3, p.113-117.

2. Nazarov V.S., Analysis of the Role of Investment in the Post-COVID-19 Period // The XXXIV International Scientific and Practical Conference «Problems of the development of modern science», - Madrid, -2022, ISBN-979-8-88796-818-6 DOI-10.46299 ISG.2022.1.34, p.55-56.

3. Nəzərov V.Ş., İnvestisiyaların təhlilində sistemli yanaşmanın mahiyyəti və prinsipləri // Odlar Yutdu Umiversitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, - Baku, -2023, ISSN 1682-9123, s.89-94.

4. Nazarov V.S., Problems of attracting investments into the country's economy // Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції, – Полтава, -2023: ФОПП усан А.Ф., No.4, с.35-36

5. Nəzərov V.Ş. Veksellərin dövrüyyəsi investisiya fəaliyyətinin artırılması və Azərbaycan emal sənayəsinin inkişaf mənbəsi kimi // “Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnal, -Bakı, -2024, №1, s.59-67.

6. Nazarov V.S., Застосування технології блокчейн у підвищенні якості і стимулюванні системного зростання у сучасній економіці // Економіка та регіон, -Полтава, -2023 № 4(91), с.230-235.

7. Nəzərov V.Ş., Azərbaycanın emal sənayesinə yatırılan investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi // İpək yolu, -Baku, -2023, No.3 - ISSN 1810-911X, 2023, s.48-55

8. Nəzərov V.Ş., Post Covid-19 dövründə investisiyalara yəni nəzərlər və yanaşmalar // International Baku Scientific Research Congress,(November 30 - December 1, 2022), -Baku, -2022, №4 ISBN: 978-625-7898-71-3, p.21-22

9. Назаров В.Ш., Оценка инвестиционной зависимости некоторых отраслей обрабатывающей промышленности Азербайджана // Экономика и управление: проблемы, решения, - Российская Федерация,-2024, № 1, с.70-78

10. Mammadov, E., Valiyev, A., Azimzadch, A., Feizullaev, B., Aliyeva, A., & Nazarov, V., The Potential and Challenges of Alternative Energy in Azerbaijan: A Current Assessment // International Conference on Smart Environment and Green Technologies – ICSEGT2024 (April 11-12, 2024), -Baku, -2024, p.417-424.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 aprel 2025-ci il tarixində saat 11:⁰⁰-da AR ETN İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəh., H.Cavid pr., 115

Dissertasiya ilə AR ETN İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AR ETN İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında (www.https://economics.org.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "04" Mart 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.02.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 38 296

Tiraj: 100